

Nenad Cekić

ŠTA AKO SVI UČINE ISTO? (MIL I UTILITARISTIČKA GENERALIZACIJA)

APSTRAKT: Pedesetih godina prošlog veka otpočeta je rasprava da li Mila treba shvatiti kao „utilitaristu postupaka“ ili ga (re)interpretirati kao utilitarista pravila. Rasprava o tome traje i do danas. Jedan od dokaza u prilog tezi da je Mil bio utilitarista pravila bilo je ukazivanje na to da Mil u svojim tekstovima koristi metod koji je kasnije nazvan „utilitarističkom generalizacijom“. Uobičajeno je tumačenje da je prisustvo metoda utilitarističke generalizacije pouzdani indikator utilitarizma pravila. Međutim, u Milovim tekstovima postoje jasni dokazi da je Mil metod generalizacije pre shvatao kao metod utvrđivanja činjenica. Ukoliko Mil test generalizacije ne koristi kao normativni test – samo prisustvo generalizacije nije dokaz da je Milovo učenje vrsta utilitarizma pravila.

KLJUČNE REČI: utilitarizam, postupci, pravila, generalizacija

Iako se iz tekuće visokotehnikalizovane rasprave o utilitarizmu to ne može videti, „očevi“ ili „klasični“ utilitarizma – Bentam (Bentham) i Mil (Mill) – utilitarističku zamisao korisnosti kao osnove morala videli su kao jednostavnu i zdravorazumski opšteprihvatljivu. Slobodno se može reći da su prihvatljivost zdravom razumu i jednostavnost bila „obećanja“ na kojima je klasični utilitarizam i nastao. Nije stoga čudnovato to što Milova karakterizacija utilitarizma izgleda *obećavajuće jednostavno* i staje u samo dve čuvene rečenice:

Prema uverenju koje *korisnost* ili *princip najveće sreće* usvaja kao fundamentalni princip morala, naši postupci su ispravni u meri u kojoj teže [*tend to*] unapređenju sreće, a neispravni u meri u kojoj teže unazađenu sreće [*reverse of happiness*]. Pod srećom se podrazumeva zadovoljstvo i odsustvo bola; pod nesrećom bol i odsustvo zadovoljstva.¹

1 Mill, J. S., *Utilitarianism, Collected Works of John Stuart Mill* (u daljem tekstu skraćeno CW posle čega će slediti redni broj toma i stranice, npr. CW 10.210; spis *Utilitarizam* biće i dodatno označen slovom U i rednim brojem poglavlja i pasusa na kraju fusnote, npr. 1.1), Toronto University Press, Toronto, 1963 – 1991, 10.210, 2.2. Formulacije upotrebljene u prevodu mogu delovati jezički nezgrapno i odstupaju od uobičajenih prevoda. Međutim, potrebno je naglasiti da Mil ovde

Odmah pada u oči da Mil u svojoj temeljnoj formulaciji utilitarističke ideje govori o „ispravnosti postupaka“, a ne o „ispravnosti moralnih pravila“. Pa ipak, i pored Milovog jasnog izraza, do današnjeg dana se vodi rasprava da li je Mil mislio da princip korisnosti (ili princip najveće sreće) treba primenjivati na svaki pojedinačni postupak ili njime treba opravdati opšta moralna pravila. Jezikom savremene etike rečeno: još uvek se raspravlja da li je Mil bio „utilitarista postupaka“ ili je njegovo učenje bliže poziciji koja se danas naziva „utilitarizmom pravila“.

Standardno određenje utilitarizma i problem uloge moralnih pravila u Milovoj teoriji

Utilitarizam se kao normativno-etička teorija danas, manje-više standardno, određuje na sledeći način:

Kao etička teorija utilitarizam obezbeđuje kriterijum za razlikovanje ispravnih i neispravnih postupaka i, posleđno, objašnjenje prirode moralnog suda koji karakteriše postupak kao ispravan ili neispravan... U svom standardnom obliku on se može izraziti kao kombinacija dva principa: (1) konsekvencijalističkog principa prema kojem je ispravnost ili neispravnost nekog postupka određena time da li su iz rezultati koji su iz njega proistekli dobri ili loši, i (2) hedonističkog principa prema kojem je zadovoljstvo jedina stvar koja je dobra po sebi, a bol jedina loša stvar po sebi.²

Može se videti da se ovo „tehničko“ određenje utilitarizma poklapa sa Milovom idejom kako funkcioniše princip korisnosti. U opštoj utilitarističkoj slici sveta, ispravnost se sastoji u *maksimalizaciji* „korisnosti“, tj. sveukupne hedonistički interpretirane sreće.³ Sve do pedesetih godina prošlog veka podrazumevalo se, uglavnom prećutno, da se „ispravnost postupka“ u utilitarizmu procenjuje direktno – tj. na osnovu sveukupnih posledica pojedinačnog postupka. Ali, 1953. godine pojavila se interpretacija Milovog utilitarizma koja je zamisao o posledicama kao neposrednom testu ispravnosti dovela u pitanje.⁴ Tada je izneta ideja po kojoj je Mil smatrao kako princip korisnosti služi

govori o aktivnoj „težnji“ (tend to) da se *proizvede* unapređenje sreće ili nešto suprotno od toga. Milov jezik ovde treba shvatiti kao tehnički, pa su njegove reči prevedene skoro doslovno.

2 Quinton, A., *Utilitarian Ethics*, Macmillan, London, 1973, str. 1.

3 Postoje i koncepcije sreće koje nisu čisto hedonističke, poput aristotelovske koncepcije sreće ili različitih teorija „objektivnog blagostanja/dobrobiti“.

4 Reč je o Armsonovom (Urmson) tekstu „Interpretacija filozofije morala Dž. S. Mila“ koji ne samo da je predstavljao teorijsko iznenađenje, već je izazvao i burnu polemiku koja se vodi praktično do današnjih dana. V. Urmson, J. O., „The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill“ [1953], u: Foot, Ph. (ed.), *Theories of Ethics*, University Press, Oxford, 1969.

opravdavanju (uobičajenih, svakodnevnih) moralnih pravila, a ne direktnom opravdanju pojedinačnih postupaka. Pojedinačni postupci se, prema ovom tumačenju, utilitaristički opravdavaju *indirektno* – na osnovu utilitaristički opravdanih pravila.

Rasprava o Milovom shvatanju uloge „svakodnevnih“, „uobičajenih“ ili „zdravo-razumskih“ moralnih pravila u okviru utilitarizma rezultirala je produkcijom ogromne količine literature. Međutim, kao što se to u filozofiji to neretko dešava, obim raznolike, a vrlo često i „pomodarske“ literature ne garantuje nužno kvalitet rasprave. Neki od savremenih interpretatora Milovog učenja smatraju da upravo prevelika količina literature o Milu postaje problem. Ova primedba se naročito odnosi na problem uloge pravila unutar Milove filozofije morala i distinkcije utilitarizam postupaka/utilitarizam pravila. U tom smislu je vrlo ilustrativna jedno gotovo razočarano zapažanje prema kojem se „rasprava o naizgled obećavajućoj i teoretski prosvetljujućoj distinkciji utilitarizam pravila/utilitarizam postupka... ubrzo toliko uplela u apstraktne tehnikalije da se potpuno zakočila, što je izazvalo tendenciju zamagljivanja temeljnih problema.“⁵

Podrazumeva se da sam Mil nije koristio termine „utilitarizam postupaka“ i „utilitarizam pravila“ jer je ova terminologija nastala tek u drugoj polovini 20. veka. Stoga se, prilikom razmatranja kojoj poziciji Milovo učenje „stvarno pripada“, obično rutinski konstatuje kako Mil „nije ni bio svestan ovog posebnog metoda klasifikacije konsekvencijalističkih i utilitarističkih teorija“.⁶ Pa ipak, to ne znači da Milovi komentatori odustaju od interpretacije koja će ga svrstati u jedan od dva suprotstavljena utilitaristička tabora. Naravno, postoje i dobri istraživački razlozi za ispitivanje argumenata i tekstualne evidencije na osnovu kojih bi se Mil u jedan od ovih tabora mogao da smesti.

Utilitarizam postupaka/utilitarizam pravila: (ne)jasna distinkcija?

Da bismo razumeli srž rasprave o tome da li je Mil bio „utilitarista postupaka“ ili „utilitarista pravila“, neophodno je razjasniti šta ti termin znače u tekućoj raspravi i koji je kontekst nastanka same distinkcije. Odmah valja naglasiti da se značenje samih izraza „utilitarizam postupaka“ i „utilitarizam pravila“ vrlo teško može razjasniti netehničkim jezikom. Istina, sami izrazi na prvi pogled ne izgledaju nerazumljivo: „utilitarizam postupaka“ je utilitarizam koji podrazumeva da se utilitaristički kriterijum ispravnog (kao maksimalizacije opšte sreće) primenjuje na postupke; „utilitarizam pravila“ podrazumeva da se isti taj kriterijum odnosi na pravila. Najopštiju karakterizaciju razlike između utilitarizma postupaka i utilitarizma nudi sledeća formulacija:

5 Donner, W., „Mill’s Utilitarianism“, u: Skorupski, J., *The Cambridge Companion to Mill*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 1998, str. 279.

6 Donner, W., „Mill’s Political and Moral Philosophy“, u: Donner, W., and Fumerton, R., *Mill*, Wiley-Blackwell, 2009, str. 34.

Utilitaristi postupaka smatraju da je neki postupak ispravan ako i samo ako bi on proizveo najbolje posledice među svim postupcima koje bi delatnik mogao da izvede. (...) Utilitaristi pravila smatraju da je postupak ispravan ako i samo ako je propisan pravilima koja su zauzvrat opravdana posledicama njihovog usvajanja ili prihvatanja.⁷

Sada je bitno naglasiti nešto što se obično podrazumeva ali često ne ističe posebno: utilitarizam pravila u savremenoj filozofiji morala podrazumeva da se moralna procena *iscrpljuje* u primeni pravila na postupke – princip korisnosti se primenjuje na pravila, a pravila na postupke. „Mešovita“ upotreba principa korisnosti – primena ovog principa i na pravila i na postupke (ili još nešto, npr. motive) – *nije* utilitarizam pravila u standardnom smislu.

Čak i savremeni etičari skloni tzv. „revizionističkom“ čitanju Mila, koje vrlo često *podrazumeva* utilitarizam pravila, naglašavaju da se on sa dobrim razlogom „čita“ i kao utilitarista postupaka.⁸ Da bismo uvideli zašto je to tako, potrebno je pogledati drugo poglavlje Milovog *Utilitarizma* u kojem se, kako to savremeni utilitarista Dejvid Brink (David Brink) kaže, nalaze „kanonski“ pasusi neophodni za razumevanje osnovnog Milovog etičkog uverenja.⁹ Čini se, naime, da Mil u ovom poglavlju sugerise kako princip korisnosti treba primenjivati *direktno* – tj. na pojedinačne postupke. Prema Milovim rečima, utilitaristi su oni koji „zastupaju gledište prema kojem je korisnost test ispravnog i neispravnog“.¹⁰ Odmah posle ove konstatacije, Mil uvodi ključni *princip najveće sreće* prema kojem su „naši *postupci*... ispravni utoliko ukoliko teže unapređenju sreće.“¹¹ Mil, samo nešto kasnije, kaže da utilitarizam zahteva da se „korisnost ili sreća shvate kao naredbodavno pravilo (*directive rule*) ljudskog ponašanja.“¹² Potom, ali takođe u istom poglavlju, Mil kaže da utilitaristički moral zaista priznaje „moć žrtvovanja sopstvenog dobra radi dobra drugih“, ali odmah dodaje da žrtvovanje nije samo po sebi dobro: „Žrtvovanje koje ne uvećava ili ne teži uvećanju sreće smatra se protraćenim.“¹³

Dejvid Brink smatra da svi „kanonski pasusi“ ukazuju na, kako taj stav naziva, „doktrinu proporcionalnosti“: „Prema ovoj doktrini, što postupak više unapređuje

7 Berger, F., *Happiness, Justice, and Freedom: The Moral and Political Philosophy of John Stuart Mill*, Berkeley and Los Angeles, 1984, str. 64.

8 Kao „klasična tumačenja“ Mila kao utilitariste postupaka najčešće se navode: Berger, F., *Happiness, Justice and Freedom*, ch. 3 i Brown, D. G., „Mill’s Act Utilitarianism” [1974], u: Lyons, D., *Mill’s Utilitarianism: Critical Essays*, Rowman and Littlefield, Oxford, 1997.

9 V. Brink, D., *Mill’s Progressive Principles*, Oxford University Press, Oxford, 2013, str. 85.

10 U, CW 10.209, 2.1.

11 U, CW 10.210; 2.2. Naš kurziv.

12 U, CW 10.213; 2.9.

13 U, CW 10.218; 2.17.

sreću, on je ispravniji, a po svojoj prilici najispravniji je onaj postupak koji najviše unapređuje ili maksimalizuje (neto) korisnost ili sreću. Prema tome, čini se da svi kanonski pasusi podržavaju jedan oblik direktnog utilitarizma, konkretno: utilitarizam postupaka.¹⁴ Međutim, nije samo drugo poglavlje *Utilitarizma* „adut“ kojim se služe filozofi koji Milovo etičko učenje tumače kao utilitarizam postupaka. I u petom poglavlju *Utilitarizma*, u kojem Mil, razmatrajući problem pravednosti, po mišljenju mnogih savremenih etičara iznosi neke elemente „indirektnog“ utilitarizma zasnovanog na pravilima pravde, on jasno kaže da je „korisnost ili sreća kriterijuma ispravnog i neispravnog“.¹⁵

Milova sekundarna pravila i uloga izuzetaka

Interpretaciju prema kojoj je Mil pravila smatrao značajnim, ali nije bio utilitarista pravila u današnjem smislu, potkrepljuje i jedan Milov primer iz drugog poglavlja *Utilitarizma*. U ovom primeru „sekundarna“ moralna pravila se porede sa uputstvima za pomorsku navigaciju (tzv. „Nautičkim almanahom“). Ako mornar sledi uputstva iz „Almanaha“ – stići će na cilj, ne pitajući se pri tom na svakom koraku tog puta o složenim pitanjima astronomije i proračuna putanje. Slično ovom mornaru, koji se na more zaputio naoružan uputstvima iz „Almanaha“, tako i čovek „plovi morem života“ naoružan odgovorima na „uobičajena pitanja o tome šta je ispravno a šta nije“. Pa ipak, ma koliko ova uputstva bila korisna, to ne znači da ih ne možemo menjati i poboljšavati:

*Korolariji*¹⁶ izvedeni iz principa korisnosti, kao i uputstva svakog praktičkog umeća, mogu se beskonačno poboljšavati, a pri naprednom stanju ljudskog duha njihovo poboljšanje se neprekidno nastavlja. Ipak, shvatanje prema kojem se moralna pravila mogu poboljšavati je jedna stvar; zanemarivanje *posredujućih generalizacija* i nastojanje da se svaki pojedinačni postupak neposredno proverava na osnovu prvog principa [korisnosti] je nešto drugo. Čudnovato je gledište prema kojem usvajanje prvog principa nije saglasno sa dopuštanjem sekundarnih. Upućivanje putnika ka mestu na kojem se njegovo konačno odredište nalazi ne povlači zabranu upotrebe orijentira i putokaza. Tvrđnja da je sreća krajnji cilj i svrha

14 Brink, D., *Mill's Progressive Principles*, str. 85. Pitanje da li se postupci uopšte mogu rangirati po ispravnosti ili je distinkcija ispravno/neispravno tolioko oštra da tvori manihejsku sliku sveta je svakako jedno od ključnih problema utilitarizma. Međutim, to pitanje nije predmet ovog rada.

15 U, CW 10.240; 5.1.

16 Termin „korolarij“ prisutan je i u filozofskoj i naučnoj terminologiji. Njega treba tumačiti baš onako kako se taj termin koristio u metodologiji nauka – kao „izvedeni princip“, a ne kao „zaključak“, kako to stoji u srpskom prevodu Milovog *Utilitarizma*.

morala ne znači da ne treba izgraditi put ka njoj ili da one koji su se tamo uputili ne treba posavetovati da idu jednim putem a ne drugim. (...) Šta god da usvojimo kao krajnji princip moralnosti biće nam potrebni *podređeni principi* pomoću kojih ćemo ga primeniti. Nemogućnost da delamo bez njih, budući da je zajednička svim sistemima, ne pruža argumentaciju ni protiv bilo kojeg od njih posebno. Međutim, ozbiljno dokazivati da nikakvih *sekundarnih principa* nije moglo biti, i da ljudi nisu i neće iz iskustva izvući bilo kakve opšte zaključke – to bi, po mom mišljenju, bio najviši nivo apsurdna u filozofskim prepirkama.¹⁷

Nemoguće je ne primetiti da Mil, ako ništa drugo, zapravo jasno kaže da moralna pravila nisu „neponištiva“ jer su ona samo „izvedeni principi“ (kolarariji) vrhovnog principa korisnosti. To znači da se ova sekundarna pravila, kada je reč o stvarima koje u dovoljno velikoj meri utiču na opštu korisnost, mogu nadvladati. Na ovu interpretaciju ukazuju i neki savremeni komentatori Milovog učenja: „...mi pravila ne smemo fetišizirati zbog činjenice da ih treba slediti zato što je to poželjna moralna strategija, već naprotiv, treba da budemo spremni da ih prekršimo ako je to *stvarno* nužno, kao kada je *značajna* korisnost u pitanju i kada smo *apsolutno sigurni* da će se kršenjem pravila ona proizvesti.“¹⁸

Međutim, iako se čini da ima dobrih razloga da se Mil vidi kao utilitarista postupaka, takođe postoje i razlozi da se on vidi kao utilitarista pravila. Za one koji bi Mila da smeste u tabor utilitarista postupaka veliku teškoću stvara činjenica da Mil moralnim pravilima u svojim tekstovima kontinuirano pridaje mnogo značaja. Ova tendencija nije sasvim uskladiva sa tezom da je Mil upotrebu pravila video samo kao „poželjnu moralnu strategiju“ za postizanje cilja. Pogledajmo sada glavne obrise jedne vrste argumentacije koja se nudi u prilog tezi da je Mil bio utilitarista pravila.

Već u trećem paragrafu prvog poglavlja *Utilitarizma* Mil direktno razmatra ulogu pravila (koja naziva još i „zakonima“) u moralnom rasuđivanju. On odbacuje tada popularnu (u osnovi: intuicionističku) ideju o postojanju posebne moralne sposobnosti, tzv. „moralnog čula“. (Ovo „čulo“ nas po pretpostavci, mimo uobičajenih oblika opažanja i/ili saznanja neposredno informiše o ispravnom i neispravnom.)¹⁹ Mil na-prosto smatra da je postuliranje ovakve sposobnosti nepotrebno jer je, kantovski rečeno, moralno rasuđivanje *umsko po prirodi*:

17 U, CW 10.224; 2.24.

18 Weinstein, D., „Interpreting Mill“, u: Eggleston, B., Miller, D. E. and Weinstein, D. (eds.), *John Stuart Mill and the Art of Life*, Oxford University Press, Oxford, 2011, str. 46.

19 Jedan oblik metaetičkog intuicionizma zasniva se na ovoj ideji. Savremeni intuicionizam, međutim, u potpunosti odbacuje postojanje posebne moralne sposobnosti, tj. „moralnog čula“.

Naša moralna sposobnost... obezbeđuje nam samo opšta (*general*)²⁰ pravila moralnih rasuđivanja. Ona je ogranak našeg uma a ne čulne sposobnosti i na nju se moramo osloniti radi apstraktnih moralnih doktrina, a ne radi njihovog opažanja. Intuitivna škola etičkog mišljenja, ne manje od škole koja se može nazvati induktivnom, insistira na nužnosti opštih zakona. Obe škole škola saglasne su da moralnost individualnog postupka nije pitanje opažanja već pitanje primene zakona na pojedinačne slučajeve.²¹

Ovaj citat ukazuje na nešto što se često previđa u interpretacijama Milove filozofije: *objašnjenje* nekog fenomena sastoji se u pozivanju na opšti zakon. Fenomen koji se objašnjava je primer ili „instancijacija“ zakona. Međutim, Mil je induktivista: to znači da se zakoni *zasnivaju* na osnovu iskustva. To što je „put objašnjenja“ ide „odozgo na dole“ („prvi principi“, iznad kojih *po definciji* ne postoji ništa opštije se primenjuju na pojedinačne slučajeve), ne znači da su opšti principi očigledni. Put njihovog zasnivanja ide od pojedinačnog (iskustva) ka sve opštijim principima, što na kraju u Milovoj viziji indukcije završava sagledavanjem najviših, tj. „prvih principa“. Mil smatra da *jedini* moralni princip koji se može zasnovati na iskustvu jeste *princip korisnosti*. Ovaj princip je „prvi“ pa stoga nema klasično objašnjenje – nije moguće pozvati se na „viši“ princip – ali se može dokazivati tako što će se pokazati put njegovog „zasnivanja“, čemu Mil i posvećuje četvrto poglavlje svog *Utilitarizma*. Međutim, sva principu korisnosti *podređena* pravila mogu se direktno objasniti, i to – putem pozivanja na sam princip korisnosti. Ovakva logika uskladiva je sa opštim stavom utilitarizma pravila, ali samo pod uslovom da podređena pravila „ne trpe“ izuzetke. Ipak, postavlja se jednostavno pitanje: iako je jasno da se sekundarni principi objašnjavaju putem pozivanja na princip korisnosti, da li to znači da Mil smatra da je *zabranjeno* primeniti princip korisnosti direktno na iskustvo (pojedinačne postupke)? U Milovim tekstovima ovakve eksplicitne zabrane jednostavno nema, a i nije jasno kako bi ova zabrana mogla biti opravdana.

Opšte stanovište utilitarizma pravila podrazumeva da se direktna primena principa korisnosti mora zaustaviti na nekom ne-trivijalnom nivou opštosti, tj. pravila ne bi smela da se *ad hoc* beskonačno prilagođavaju potrebama trenutnog objašnjenja. Osim toga, utilitarizam pravila podrazumeva da utilitaristički opravdana pravila ne dopuštaju izuzetke. Kada bi pravila dopuštala sporadično „kršenje“ na osnovu principa korisnosti – ona ne bi pripadala onoj vrsti pravila koja se podrazumeva u utilitarizmu pravila već bi bila samo provizorna *ad hoc* pravila koja su sasvim uskladiva sa utilitarizmom postupaka. Ukoliko bismo eventualno dopustili beskonačnu „modifikaciju“

20 S obzirom na dalje rasprave o razlikama između generalnog i univerzalnog u etičkoj literaturi, postavlja se pitanje šta je tačno pod oznakom *general* Mil zapravo podrazumevao. Zbog toga je na ovom mestu upotrebljen neutralan prevod „opšte“.

21 U, CW 10.206; 1.3.

pravila u skladu sa okolnostima, logički je moguće da bismo na kraju bili suočeni sa direktnom primenom principa korisnosti na izolovani slučaj.²² „Zabrana izuzetaka“ i „zabrana modifikacije“ može predstavljati problem za interpreatore koji Mila vide kao utilitaristu pravila. Naime, sam Mil sugerše da zamisao apsolutnih moralna pravila koja ne dopuštaju nikakve izuzetke u svakodnevnoj praksi predstavljaju nedostižnu fantaziju. Sva moralna učenja koje podržavaju „ljudi čiste svesti“, kaže on, priznaju da nas stvarni i kompleksni moralni život po pravilu suočava sa sukobljenim moralnim sudovima: „Ne postoji moralni sistem u kojem se ne bi pojavili jasni primeri suprotstavljenih obaveza.“²³ Mil, dalje, smatra da čak i ona pravila koja se obično smatraju osnovnim imaju izuzetke. On u nastavku ove teze objašnjava da među „teoretičarima morala“ (*moralists*) postoji jasna saglasnost u pogledu toga da čak i pravila koja su centralna za moralnost, kao što su zabrana laganja ili nalog da se kaže istina,²⁴ dopuštaju izvesne vrste izuzetaka. Tako se, na primer, zločincu ili ozbiljno bolesnoj osobi može uskratiti informacija ukoliko to vodi sprečavanju „nezasluzenog zla“.²⁵ Ova Milova primedba može delovati pomalo nejasno. Zato je savremeni tumači Milovog učenja razjašnjavaju primerima: pacijentu koji je teško povređen u saobraćajnoj nesreći ne treba govoriti da su mu u nesreći u kojoj je stradao poginuli najbliži, a mužu koji zlostavlja ženu ne treba pružiti informaciju o njenom skloništu.²⁶

Utilitaristička generalizacija

Kada savremeni utilitaristi Mila interpretiraju kao utilitaristu pravila, oni to obično čine kako bi njegovo učenje približili verziji utilitarizma koju sami propagiraju. Interpretativna teškoća leži u tome što varijacija na temu „vrsta“ utilitarizma pravila ima mnogo. Rasprava o „vrstama“ utilitarizma/konsekvencijalizma spada u savremenu tehnikalizovanu etičku raspravu koja ponekada zamagljuje pogled na ključna pitanja povodom kojih je distinkcija utilitarizam pravila/utilitarizam postupaka kreirana. Ipak, možemo reći da savremenom raspravom o prirodi pravila u utilitarizmu dominiraju dve verzije utilitarizma pravila: 1) verzija „utilitarističke generalizacije“; i 2) dve

22 Ovaj problem se u literaturi naziva „primedbom na osnovu nekoherencije“. V. npr. Miller, D. E., „Mill, Rule Utilitarianism and Incoherence Objection“, u: *John Stuart Mill and the Art of Life*, str. 94 – 116.

23 U, CW 10.225; 2.25.

24 Iako zabrana laganja nije i nalog da se kaže istina, čini se da Mil ne oseća potrebu da napravi ovu razliku.

25 U, CW 10.223; 2.23.

26 V. Donner; W., „Mill’s Moral and Political Philosophy“, str. 50.

podvarijante verzije „moralnog kodeksa“ – a) teorija idealnog moralnog kodeksa i b) teorija aktualnog moralnog kodeksa.²⁷ Postavimo sada pitanje koje je tema ovog teksta: da li je Mil bio pobornik utilitarističke generalizacije?

„Utilitaristička generalizacija“ se prema klasičnom određenju koje pripada etičaru Dejvidu Lajonsu (David Lyons) svodi na tzv. *test generalizacije*, odnosno na preispitivanje nekog postupka na osnovu pitanja „Šta bi se desilo ako svi postupe na isti način?“ ili, formalnije: „Šta ako svi učine X?“. Lajons kaže:

Ponekada se postupak osporava samo na osnovu toga što, kada bi svi postupili na sličan način – to imalo loše posledice. *Test generalizacije*, „Šta bi se desilo ako svi postupe isto?“, često se koristi za pokretanje kritika ove vrste. A princip kojim se kritika jemči pripada sledećoj vrsti: (...) Ako bi posledice toga što bi svi činili neku *vrstu* stvari bile nepoželjne, onda bi svako ko bi učinio tu stvar pogrešio.“²⁸

„Test“ utilitarističke generalizacije, da naglasimo, svakako treba razlikovati od pojma „univerzalizacije“ koji se može pronaći u tumačenjima Kantove etike ili pojma „univerzalizabilnosti“ (podložnosti univerzalizaciji) utilitarističke teorije Ričarda Hera (Richard Hare).²⁹ Generalizacija nije kantovski formalni test univerzalizacije „maksime“, tj. nekog pravila delanja, niti se oslanja na herovsko značenjsko-logičko (opet suštinski: formalno) svojstvo univerzalizabilnosti. Ona podrazumeva „sadržinsko uopštavanje“ – ispitivanje konkretnih posledica onoga što je predmet generalizacije. Za ovdašnje potrebe, važno je samo uočiti da je „generalno“ ono što je faktički (slučajno) opšte, a „univerzalno“ ono što je logički (nužno) opšte. „Generalno“ *logički* dopušta izuzetke, „univerzalno“ – ne. Lajons u opisu testa generalizacije ne sugerise pojam „univerzalnosti“ već eksplicitno govori o „generalnosti“.

Iako prema prvobitnoj eksplicitnoj formulaciji Lajonsova utilitaristička služi ispitivanju postupaka, ona zapravo služi *konstituisanju* pravila za koje treba ispitati da li donosi najbolje moguće posledice. U Lajonsovom tekstu vidljiv je fokus na

27 V. West, H. R., *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, str. 74; Donner, W., „Mill's Moral and Political Philosophy“, str. 46 – 47.

28 Lyons, D., *Forms and Limits of Utilitarianism*, Oxford University Press, Oxford, str. 1. Naš kurziv. Ova često citirana i hvaljena (ujedno i: visoko tehnikalizovana) knjiga predstavlja i kuriozitet u literaturi o utilitarizmu. U njoj se Mil – ni ne pominje! Pa ipak, Lajons je nepunu deceniju kasnije počeo da kreira „revizionističku“ interpretaciju Milove teorije, koja je uticajna i danas. V. Lyons, D., „Mill's Theory of Morality“, *Noûs* 10, 1976.

29 Za tumačenje pojma univerzalizacije, v. npr. Babić, J., „Kategorički imperativ i univerzalizacija“, *Filozofske studije* XXIII, 1991, str. 3 – 76. Za tumačenje pojma univerzalizabilnosti, v. Cekić, N., *Metaetika: problemi i tradicije*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013, str. 158 – 163. O pojmu univerzalizabilnosti Her naširoko raspravlja u svom bogatom opusu, a prvi put se pojavio u jednom njegovom tekstu iz 1954/55. godine. V. Hare, R. M., „Universalisability“ [1954/55], *Essays on the Moral Concepts*, Macmillan, London, 1972.

ispitivanju posledica *vrsta postupaka* koja su „virtuelno“ konstituisana na osnovu testa generalizacije. To znači da kada neka vrsta postupaka prođe „test generalizacije“ – ona može poslužiti kao opšte moralno pravilo.

Utilitaristička generalizacija filozofima koji Mila vide kao utilitaristu pravila može na prvi pogled izgledati primamljivo i usklađeno sa Milovim eksplicitnim stavovima. Primera radi, Mil u *Utilitarizmu* kaže:

Istina, u slučaju uzdržavanja koje ljudi iz moralnih razloga izbegavaju da čine, za inteligentnog delatnika bilo nedostojno da ne bude svestan toga da postupak pripada klasi koja, ako se upražnjava generalno, bila štetna po sve, što je osnov obaveze da se od njega suzdrži.³⁰

Čini se da je logika nastanka moralnih pravila koju Mil ovde sugerise u skladu sa idejom utilitarističke generalizacije: moralna pravila nastaju specifikacijom klasa postupaka čije generalno upražnjavanje ne proizvodi „neispravne“ posledice. Jednostavnije rečeno: da bi bilo „ispravno“, moralno pravilo mora *maksimalizovati* korisnost.

Međutim, postoje delovi Milovog učenja koji sugerisu da Mil utilitarističku generalizaciju nije video kao oblik utilitarizma pravila. Mil, recimo, prekoreva Bentama baš zbog toga što je moralno rasuđivanje *ograničio* na neku vrstu (utilitarističke) generalizacije: „[Bentam] je . . . u velikoj meri princip korisnosti ograničio na specifične posledice i mahom je svoju procenu pohvale i prekora zasnovao samo na posledicama do kojih baš taj postupak, ako ga počine svi, sam po sebi doveo.“³¹ Mil ovim rečima nastoji da ukaže na to da je Bentam propustio da sagleda „širu sliku“. Govoreći o laganju i krađi, on kaže da bi bilo greška smatrati da ovakve prakse postoje „u izolaciji“, zato što „svi postupci pretpostavljaju izvesne dispozicije i navike uma i srca“ koje proizvode „i *druge* posledice“. Rasuđivanje o ljudima samo na osnovu posledica pojedinačnih akata ili generalizovanih tendencija je stoga, prema Milovom uverenju, nekompletno:

Niko ne može biti lopov ili lažov a da nije nešto mnogo gore od toga. A ako su naši moralni sudovi i osećanja prema osobi koja je osuđena za jedan od ovih grehova zasnovani samo na štetnoj sklonosti ka krađi i laganju, oni bi bili delimični i nekompletni.³²

Dakle, greška bi bila da se u obzir ne uzme to što su sklonosti ka štetnom ponašanju zapravo indikator štetnoćinskog karaktera, karaktera kome nedostaju crte neophodne za doprinošenje opštoj sreći. Današnji pobornici interpretacije prema kojoj je Mil bio utilitarista pravila i sami gaje sumnju u to da je baš test utilitarističke generalizacije

30 U, CW 10.220; 2.19.

31 Mill, J. S., „Remarks on Bentham’s Philosophy“, CW 10.9.

32 Ibid., CW 10.7.

ključ za razumevanje Milove pozicije. Činjenica je da utilitaristička generalizacija ne govori ništa o čoveku kao delatniku, već se odnosi samo na postupke. A upravo je uloga (dobrog) karaktera delatnika nešto na čemu savremeni „milovski“ utilitarizam insistira. Ključ za razumevanje Milovog navodnog utilitarizma pravila, stoga, ne bi ležao u nekom formalizovanom testu, već u sagledavanju celine Milovog učenja. Razumevanje ove teze zahteva upućivanje u prirodu različitih „interpretativnih poluga“ kojom se savremeni (uglavnom: revizionistički nastrojani) utilitaristi služe – Milove ideje „dobrog karaktera“ i „umeća življenja“, pre svega.³³ Striktno govoreći, ove interpretacije više insistiraju na tome da Mil nije bio „klasičan“ utilitarista nego što pokazuju da je bio utilitarista pravila u doslovnom smislu.³⁴

Generalizacija i utvrđivanje činjenica

Za kraj našeg razmatranja o Milovom shvatanju postupka generalizacije u etici ostavili smo dva citata koji se danas smatraju ključnim za razumevanje Milovog shvatanja generalizacije. Prvi je odlomak iz osvrta „Dr Hjuel o filozofiji morala“:

Ako je efekat „usamljenog postupka na celokupnu šemu ljudskog delanja i običaja“ mali, onda je i doprinos pratećeg zadovoljstva ukupnoj masi ljudskog zadovoljstva takođe mali. U ogromnoj većini slučajeva, i jedan i drugi su toliko mali da nemamo nikakvu vagu da ih pojedinačno međusobno odmerimo. Mi njih moramo sagledati kao multiplikovane i kakve su u velikim količinama. Udeo tendencija koje nekom postupku ne pripadaju individualno, već kao nekom kršenju opšteg pravila, jednako su izvesne i mogu se proračunati baš kao i sve druge posledice. Samo što se one moraju ispitati ne u pojedinačnom slučaju, već u klasičnim slučajevima.³⁵

Pobornik teze da je Mil bio utilitarista pravila Donald Braun (Donald Brown) konstatuje da je glavna prepreka koja stoji na putu interpretaciji Mila kao utilitariste postupaka veliki značaj koji on sam pridaje „naučnom“ statusu sekundarnih principa u procesu određivanja koji su postupci ispravni, a koji ne. Naravno, logično je zapitati se: kakva je priroda samih sekundarnih principa? Braun smatra da Mil ima pravo da tvrdi da su „tendencije“ pojedinačnog postupka doslovno kauzalne, tj. tendencije koje se mogu iskazati empirijskim zakonima, ali koje mogu biti zamaskirane suprotstavljenim tendencijama. Ovaj stav i sledi iz Milovih navedenih reči. Kada se „tendencije“

33 V. Donner, W., „Mill’s Moral nad Political Philosophy“, str. 52 – 53.

34 U citiranom zborniku *Džon Stjuart Mil i umeće življenja* prikupljeni su tekstovi koji dobro oslikavaju savremene tendencije u interpretaciji Milovog učenja.

35 Mill, J. S., „Dr. Whewell on Moral Philosophy“, CW 10.181.

interpretiraju na ovaj način postaje vrlo relevantno razmatranje konsekvence pitanja „Šta se zbiva kada svi učine isto?“, „ali relevancija toga nije određena samim moralnim principom, već uslovima za zasnivanje kauzalnih sudova“.³⁶ Braunovim rečima se može dodati još jedna konstatacija. Budući da Mil odbacuje svaku ideju „apriorističkog“ zasnivanja moralnih principa – utilitaristička generalizacija ne može biti čisto formalni test. Stoga se ona nekako mora odnositi na empirijski proverljive činjenice. Čini se zato da Mil u citiranom pasusu zapravo kaže da se posledice nekog postupka ponekada mogu proceniti samo ako se zamisli šta bi se deilo kada bi mnogo ljudi postupilo na isti način. Posledice izolovanih postupaka mogu biti neznatne ili, kako Braun kaže, „zamaskirane“. Tek kada se posledice sagledaju na širem planu moguće je obaviti relevantnu procenu.

Drugi značajan tekst koji dovodi u sumnju mogućnost da se Mil na osnovu ideje generalizacije svrsta u tabor utilitarista pravila je njegovo pismo logičaru Džonu Venu (John Venn) iz aprila 1872. godine, u kojem kaže:

Slazem se sa Vama da testiranje postupaka na osnovu njihovih posledica jeste njihovo testiranje na osnovu prirodnih posledica pojedinačnog postupka, a ne na osnovu posledica koje bi nastupile kada bi svi uradili to isto. Međutim, razmatranje toga šta bi se desilo kada bi svi učinili istu stvar obično jeste jedino sredstvo kojim raspoložemo u razotkrivanju tendencije nekog postupka u pojedinačnom slučaju.³⁷

Mil ovde metod generalizacije povezuje sa utvrđivanjem činjenica, a ne sa procenom moralne ispravnosti postupka. Savremeni teoretičar utilitarizma Ben Eglston (Ben Eggleston), u tom smislu kaže: „Mil ovde ne pomišlja da će ako jedan čovek postupi na određen način i drugi postupiti slično njemu (iako efekti postavljanja primera za uzor mogu biti važni), već da su neke posledice, kada se postupci razmatraju jedan po jedan, toliko udaljene i difuzne da ih je teško uočiti i meriti.“³⁸ Dakle, sagledavanje posledica pojedinačnog postupka iz perspektive „širokog plana“ je samo metod utvrđivanja činjenica, a ne normativni kriterijum. Ili, kako jedan savremeni etičar to formuliše – pravila imaju „epistemičku“ ulogu, tj. ona „nisu ono što neki postupak čini ispravnim već služe samo obezbeđenju dokaza da li shodno nekom posebnom kriterijumu nešto jeste ili nije ispravno.“³⁹

U prilog ovom tumačenju Milovog shvatanja generalizacije ide činjenica da Mil kao ilustraciju svoje teze koristi Venov primer izbegavanja plaćanja poreza. Naime, obično je vrlo teško izolovati štetu nastalu pojedinačnim slučajem neplaćanja poreza. Međutim,

36 Brown, D. G., „Mill’s Act Utilitarianism”, str. 26.

37 Mill, J. S., „Letter 1717a: to John Wenn” [1872], CW 17.1881.

38 Eggleston, B., „Mill’s Moral Standard”, u: Macleod, C., and Miller, D. E., *A Companion to Mill*, Willey-Blackwell, Oxford, 2017, str. 363.

39 Fletcher, G., „Mill’s Art of Life“, u: Macleod, C. and Miller, D. E., *A Companion to Mill*, str. 307.

relativno je lako proceniti kolika je šteta izazvana mnogostrukim slučajevima izbegavanja poreza. Kada se procena ukupne štete obavi, svaki pojedinačni slučaj se može grubo proceniti kao jednaki udeo u sveukupnoj šteti. Postavljanje pitanja „Šta ako svi učine isto?“, dakle, u ovakvim slučajevima očigledno ne služi moralnoj proceni. Ovo pitanje je samo *pomoćna tehnika* za utvrđivanje relevantnih činjenica. A takva uloga utilitarističke generalizacije sasvim je kompatibilna sa utilitarizmom postupaka.

Nenad Cekić

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Literatura

- Babić, J., „Kategorički imperativ i univerzalizacija”, *Filozofske studije* XXIII, 1991
- Berger, F., *Happiness, justice, and Freedom: The Moral and Political Philosophy of John Stuart Mill*, Berkeley and Los Angeles, 1984
- Brink, D., *Mill's Progressive Principles*, Oxford University Press, Oxford, 2013
- Brown, D. G., „Mill's Act Utilitarianism” [1974], u: Lyons, D., *Mill's Utilitarianism: Critical Essays*, Rowman and Littlefield, Oxford, 1997, str. 25 – 28
- Cekić, N., *Metaetika: problemi i tradicije*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013
- Donner, W., „Mill's Utilitarianism“, u: Skorupski, J., *The Cambridge Companion to Mill*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 1998, str. 255 – 292
- Donner, W., „Mill's Political and Moral Philosophy“, u: Donner, W., and Fumerton, R., *Mill*, Wiley-Blackwell, 2009, part I, str. 12 – 143.
- Eggleston, B., „Mill's Moral Standard”, u: Macleod, C., and Miller, D. E., *A Companion to Mill*, Willey-Blackwell, Oxford, 2017, str. 358 – 373
- Fletcher, G., „Mill's Art of Life“, u: Macleod, C. and Miller, D. E., *A Companion to Mill*. str. 297 – 312
- Hare, R. M., „Universalisability“ [1954/55], *Essays on the Moral Concepts*, Macmillan, London, 1972, str. 13 – 28
- Lyons, D., *Forms and Limits of Utilitarianism*, Oxford University Press, Oxford, 1965
- Lyons, D., „Mill's Theory of Morality“, *Noûs* 10, 1976.
- Mill, J. S., *Collected Works of John Stuart Mill* (ed. by Robson J. M.), Toronto University Press, Toronto, 1963 – 1991
- Miller, D. E., „Mill, Rule Utilitarianism and Incoherence Objection“, u: *John Stuart Mill and the Art of Life*, Oxford University Press, Oxford, 2011, str. 94 – 116
- Quinton, A., *Utilitarian Ethics*, Macmillan, London, 1973
- Urmson, J. O., „The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill” [1953], u: Foot, Ph. (ed.), *Theories of Ethics*, University Press, Oxford, 1969, str. 128 – 136
- Weinstein, D., „Interpreting Mill“, u: Eggleston, B., Miller, D. E. and Weinstein, D. (eds.), *John Stuart Mill and the Art of Life*, str. 44 – 70.
- West, H. R., *An Introduction to Mill's Utilitarian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

Nenad Cekić

„What if Everybody Does the Same?” (Mill and the Utilitarian Generalization)
(Summary)

The debate whether ethical thought of John Stuart Mill should be interpreted as a sort of rule-utilitarianism or in a manner of „classical“ act-utilitarianism was launched in early 1950’s. One of the „proofs“ that Mill, in fact, was a rule-utilitarian is based on the presence of the „generalization test“ in his work. This test in the form of asking and answering the question „What if everybody does the same?“ is the essence of so-called „utilitarian generalization“ – one of two main forms of rule-utilitarianism. The author discusses what the purpose of this test in Mill’s work has. It is usually assumed that „generalization test“ is normative in its nature, but there is strong evidence in Mill’s text that it has a fact-tracking role. The fact-tracking sense of the „generalization test“ cannot prove that Mill was rule-utilitarian.

KEYWORDS: Utilitarianism, acts, rules, generalization